

I YAZI

Hay kilsəsinin Qərbi Azərbaycanda kökəni Türk-Müsləman əhəlinə qarşı 1918-1920-ci illərdə apardığı soyqırım-qətləmlər nəticəsində 200 min nəfərə yaxın dıns sakin ölümlüdü, eləcə də minlərlə insan Osmanlı Türkiyəsinə və Cənubi Azərbaycana köçmüş, tarixi ərazilərimiz boşaldılmış, həmin yaşayış məntəqələrinə Fransadan, Rusiyadan, Livandan, Suriyadan, Osmanlı Türkiyəsindən... İbtidai insan-hay sürüsü yerləşdirilmişdir. Bununla belə II Dünya müharibəsində (1939-1945-ci illərdə) Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımız (300 min nəfərə qədər əsgər-zabit heyəti ilə) hay-daşnaq satqınlarından fərqli olaraq yalnız SSRİ Ordusunun sıralarında Böyük Vətən qorunmuşlar.

II Dünya müharibəsinin başlaması hay kilsəsinin və İbtidai insan-hay sürüsünün etnoqentik günündə Türk-Müsləman dünyasına qarşı nifrətə rəğmən yeni hərbi-siyasi səhifəsinin yazılması üçün mürtəce imkan yaratdı. Hitler Almaniya ilə gizli əlaqəyə girib SSRİ Ordusuna qarşı döyüşərək Türk-Müsləman əhəlinin növbəti soyqırımına-qətləminə rəvac vermək, "erməni" məsələsini həll və müharibənin Türkiyə Cumhuriyyətinə qarşı yaratdığı bütün imkanlardan istifadə etmək. Həmin dövrdə hay kilsəsinin baş keşişi Cəvər Çorəkçyan (1868-1954), Qərbi Avropada mütəşəkkil "erməni" icması və Qaregin Ter-Arutunyan (Nijde, 1886-1955) - Drastamat Kanayan (Dro, 1883-1956, 1914-cü ildə 2-ci "erməni" könlüləri ələlinin komandiri, o dövrdə Rumıniyada yaşayıb, yerli "Daşnakstun" terrorçu təşkilatına rəhbərlik edib) cütüylü bu istiqamətdə aktiv fəaliyyətə başlamışlar. 1940-cu ilin yazında adı çəkilən cütük artıq faşist Almaniyanın Xarici Siyasət idarəsinin rəisi Alfred Rozenberq (1892-1946), 1941-ci ilin sentyabr ayında isə Baş Təhlükəsizlik idarəsinin rəisi Raynrad Qeyrdixlə (1904-1942), Hərbi kəşfiyyət və Əks kəşfiyyət idarəsinin ("Aber") rəhbəri admiral Vilhelm Kanarisa (1887-1945) görüşmüş, hərbi-siyasi taktiki əməliyyatların başlanmasına üçün program işlənilib hazırlanmış və qısa müddədən sonra icrasına başlanılmışdır. Artıq, 29 dekabr 1941-ci il tarixində A.Hitlerin bu xüsusda razılıq olmuş, Polşa ərazisində 8 fevral 1942-ci ildə "erməni" legiunun yaranmasına əmr vermişdir. İlk milli "erməni" hərbi birliyinin düşərgəsi Zaxrjeje qəsəbəsində, eyni zamanda "erməni" zabitlərinin hazırlanması kursları Leqionovo şəhərində yaradılmışdır (Polşa ərazisində formalaşan 808-ci piyada ələlinin tərkibində 916 "erməni" əsgəri, 41 alman zabiti olub, onlar Krasnodar diyarı, Qara dəniz sahilindəki Tuapse şəhəri uğrunda, 809-cu "Zeytun" piyada ələlinin 913 "erməni" əsgəri, 45 alman zabiti, komandir Herman Bəker olmaqla 18 noyabr 1942-ci ildə Simli Qatqaz cəbhəsində Nalçik və Moxdök şəhərində, Kerc yarımadası və Kuban çayı hövzəsində gedən döyüşlərdə faşist işğalçılara eyni sənəddə olmuşlar).

SSRİ Silahlı Qüvvələti sırasın-

Qərbi Azərbaycanın Türk-Müsləman əhəlisinin II Dünya müharibəsində iştirakı

da satqın və xəyanətkar haylardan ibarət yaradılmış digər hərbi birləşmələrə (813-816-cı piyada və altıci ələmlər) və alman-faşist silahlılarına qarşı 1941-1945-ci illərdə Qərbi Azərbaycan müharibəsi, kökəni 300 min nəfərə qədər əsgər-zabit heyəti mərkəzə döyüşmüş, ilk növbədə Türk-Müsləman dünyasının milli şərəfini canları-qanları bahasına uca tutmuşlar. Məhz buna görə ki, mürtəce hay kilsəsi, xəyanətkar insan sürüsü-haylar Qərbi Azərbaycandan Böyük Vətən müharibəsində iştirak edən soydaşlarımız haqqında bir kəlmə belə demir və yazmır, sanki bu müharibədə "Ermanistan SSRİ" adı yerdən yalnız "erməni"lər iştirak etmişlər. Həmçinin 1945-ci ildən sonra Qərbi Azərbaycanın Türk-Müsləman əhəli yaşayın əksər yaşayış məntəqələrində bu cəhan müharibəsinə dair abidə-xatirə kompleksinin inşasına məqsədi şəkildə imkan verilmişdir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, Qərbi Azərbaycanda ("Ermanistan SSRİ") 1939-cu ildə yaşayan əhəlin ümumi sayı 1 milyon 282 min, 1940-cu ildə isə 1 milyon 320 min nəfər olmuşdur.

1941-1945-ci illərdə alman və hay faşist işğalçılara qarşı Böyük Vətən müharibəsində vuruşan Qərbi Azərbaycandan olan əsgər və zabitlərimizin unudulmaz şərəfinə nəminə hər bir kənd və şəhər üzrə onların siyahısı ilə oxucularımızı tanış edirik.

SSRİ Xatq Təşərrüfatının Mərkəzi Dövlət Arxivinin məlumatına görə 1939-cu ildə Qərbi Azərbaycanın Başarkeşer nahiyəsində 34 min 644 nəfər yaşamışdır, onlardan 19 min 805 nəfər Türk-Müsləman, 14 min 140 nəfər "erməni" olub. Bu nahiyənin Nerimanlı kəndində (eski adı Hüseynquluşağı idi, 1935-ci ildə, 1960-cı ildən

sonra haylar "Nerimanlı" antropomimini dəyişməyə cəhd etsələr də, 1988-ci ildə bu naillə oia bilmədilər) 120 ev olsa da, 150 nəfər sakini 1941-1945-ci illər müharibəsində iştirak etmiş, onlardan 72 nəfəri gər qayıtmamışdır...

- Əli Rəşid oğlu Süleymanov, subay, qayıtmayıb;

- Təyər Məhəmməd oğlu Abbasov, 2 uşağı qalıb, Qara dəniz sahillərində həlak olub;

- Əziz Abbas oğlu Tanrıverdiyev, 3 uşağı qalıb, Kırım uğrunda döyüşüb;

- Xuluş Vəli oğlu Tanrıverdiyev, 3 oğlu, 1 qızı qalıb;

- Əli Əkbər oğlu Heşimov, 3 uşağı qalıb;

- Təliş Rəhim oğlu Mehdiyev, 2 qızı qalıb;

- İmirzalı Abbas oğlu Tanrıverdiyev, subay;

- Qoca Bayram oğlu Aliyev, 3 uşağı qalıb;

- Tapır Bayram oğlu Aliyev, subay;

- Yağub Oruc oğlu Quliyev, subay, Ukrayna uğrunda döyüşlərdə həlak olub (onun məzarı barədə Başarkeşer rayon Hərbi komissarı Arşalov Qəribyan 1955-ci ildə məlumat verib);

- Aslan Zeynal oğlu Abdullayev, subay;

- Bəhrəm Əli oğlu Nadirov, subay;

- Xıdır Bəxtiyar oğlu İbrahimov, subay;

- Bayram Bəli oğlu Bəhrəmov, subay;

- Xuluş Abbas oğlu, 2 uşağı qalıb;

- Məhəmməd, Həbib və Mehdi Rəhim oğlu oğulları, subay, qayıtmayıblar;

- Məhəmməd İsmayil oğlu Bağirov, (1901-1943), 5 uşağı qalıb;

- Rəsul İbrahim oğlu Qarayev (1907-1942);

- Salah Xəlil oğlu Qarayev,

kənd Sovetinin və kolxozun sədr işləyib, 3 uşağı qalıb;

- Bəhrəm Məhəmməd oğlu Əhmədov (1880-1954);

- Həsən Oruc oğlu Musayev (1914-1984);

- Həbib İman oğlu Abbasov (1910-1984), döşündən yaralanıb, müharibədən sonra əsirlikdən qayıdıb;

- Zaqatala rayonunda yaşayıb;

- Xanbala İman oğlu Abbasov (1924-2006), Zaqatala rayonunda yaşayıb;

- Səlim Salman oğlu Qarayev (1906-1981), 1939-cu il Fin müharibəsində və Belorusiya cəbhəsində döyüşüb, Vexlav rayonu, Aran qəsəbəsində yaşayıb;

- Məsim Əkbər oğlu Heşimov (1925-2012), Cənubi Azərbaycanda qulluq edib, Aşqeron rayonu,

Mehdiabad qəsəbəsində yaşayıb;

- Şahməli Qasım oğlu Qurbanov (1937-2007), təsərrüfat rəhbəri işləyib;

- Qurban Əziz oğlu Nəcəfov (1925-2015), Gəncə şəhərində yaşayıb;

- Səid Cəbbar oğlu Quliyev (1925-2000), Leninqrad cəbhəsində döyüşüb;

- Şaxoy Qasım oğlu Hacıyev (1921-1951), müharibədən xəstə qayıtmışdır;

- Xankişi Başır oğlu Quliyev (1922-2000), Gəncə şəhərində yaşayıb;

- İmami Mirzə oğlu Yusifov (1890-1960), müharibədə əsir düşdüylü üçün ABŞ Yaxşı Ştatlarından Maqadon şəhərinə gətirilib, həbsxanada cəza çəkib, 1950-ci illərdə qayıdıb;

- Pənəh Nəbi oğlu Hacıyev, 4 uşağı qalıb, müharibədən sonra Türkmənistan SSR-də yaşayıb;

- Əmirmurad Nəbi oğlu Hacıyev (1896-1996), kolxozda aqronom işləyib;

- Şahməli Nəbi oğlu Hacıyev (1911-1994), məktəbdə tarix müəllimi olub;

- Oğsulalı Nəbi oğlu Hacıyev (1922-1997), Bakı şəhərində yaşayıb, kimsə müəllimi idi;

- Məhəmməd Musa oğlu Aslanov (1897-1975);

- Təyər Musa oğlu Aslanov (1921-2006);

- Əvəz Musa oğlu Aslanov (1900-1975), Stalinqrad/Volqoqrad şəhərinin fəxri vətəndaşı idi, məktəbdə tarix müəllimi işləyib;

- Rəhim Abbas oğlu Heydərov (1898-1976);

- İsa Ədil oğlu Qəribov (1922-2000), Gəncə şəhərində vəfat edib;

- Əmirmurad Vəli oğlu Əmirov

(1925-2005), Gəncə şəhərində yaşayıb;

- Həsən Nəbi oğlu Ellezov (1911-1989);

- Qara Nəbi oğlu Ellezov (1927-1995), Gədəbəy rayonunda vəfat edib;

- Fəxrət Qurban oğlu Cəllilov (1934-2000), Bakı şəhərində vəfat edib;

- Ələsgar Qurban oğlu Cəllilov (1936-2005), Bakı şəhərində vəfat edib;

- Bayraməli Xudiyev (1900-1975);

- Həşim Hüseyn oğlu (1905-1975);

- Qaraş Cəllil oğlu İbrahimov (1925-2008), Berlin şəhəri uğrunda döyüşlərin iştirakçısı olub, Sumqayıt şəhərində vəfat edib;

- Qərib Cəllil oğlu İbrahimov (1926-2005), zabit olub, Gəncə şəhərində vəfat edib;

- Vilyət Mirzə oğlu Yusifov (1876-1951);

- Bu kəndin 400 ailəsinin, 4 min nəfərə yaxın ailəsinin təmsilində müharibəyə gədalərindən xatirəsinə abidə kompleksinin ucaldılmasına hay kilsəsi və daşnaq sürüsü imkan verməyib...

(Ardı var)

Qismət YUNUSOĞLU,
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

Qeyd: Yazının hazırlanmasında həm də Qərbi Azərbaycandan Başarkeşer nahiyəsinin Nerimanlı kənd sakini Novruz Məmməd oğlu İsmayılovvun (1932) məlumatlarından istifadə edilmişdir.